

Spot op de landmacht Honderd jaar politieke prenten over het Nederlandse leger

door dr. H. Amersfoort [1]

Het is 1889, de tijd van de Victoriaanse moraal en het zal je maar gebeuren. Je bent commandant van een regiment Huzaren, gelegerd in Venlo en je oudste, ongehuwde dochter komt thuis met de mededeling dat zij in verwachting is. En niet alleen dat, de 'dader' en toekomstige vader blijkt ook nog een luitenant uitje eigen regiment te zijn. Dit overkwam luitenant-kolonel François de Bas. De schande was groot en De Bas beseftte dat hij in een onmogelijke positie ten opzichte van zijn ondergeschikten was geraakt, ja zelfs dat zijn loopbaan geknakt was. Hij zag geen andere keus dan de minister van Oorlog te verzoeken hem op non-actief te stellen. En aldus geschiedde.

Het lot dat De Bas aanvankelijk zo hard had getroffen, keerde enige tijd later echter weer ten goede. De toenmalige minister van Oorlog, luitenant-generaal J.W. Bergansius, was een bekende van De Bas en kwam hem te hulp. Een troepencommando zat er niet meer in, maar de Landmacht kon nog wel profijt trekken van de grote belangstelling voor en kennis van de geschiedenis waarover De Bas beschikte. Eén en ander leidde ertoe dat de overste bij Koninklijk Besluit van 24 april 1891 de opdracht werd verleend tot het doen van 'naspeuringen en studiën' naar de geschiedenis van het Nederlandse leger. En daarbij is het niet gebleven. Het werk van De Bas is in 1897 geïnstitutionaliseerd in het Krijgsgeschiedkundig Archief van de Generale Staf, tegenwoordig genaamd de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf een sectie die op 24 april 1991 dus haar honderdjarig bestaan kon vieren. Achteraf gezien werd de onstuimige daad van een jonge luitenant de inleiding tot de geschiedschrijving van de Landmacht door de Landmacht. De Sectie Militaire Geschiedenis beoefent die geschiedenis op veel manieren: boeken, artikelen, brochures, lezingen, militair-historische verkenningen, tentoonstellingen, het verstrekken van informatie, het verzamelen en vastleggen van gegevens. In dit jubileumjaar vindt een aantal bijzondere activiteiten plaats. Eén daarvan is een tentoonstelling in het Legermuseum, onder de titel 'Spot op de Landmacht. Honderd jaar politieke prenten over het leger'.

De politieke prent: prikkelend commentaar

De politieke prent geeft commentaar bij de actualiteit. Hij wordt geboren uit verbazing, woede, verontwaardiging of medelijden, maar nooit uit onverschilligheid. De tekenaar wil er iets mee zeggen en zijn mening voorschotelen aan de argeloze krantenlezer, gebruik makend van zijn humor, venijn of vermogen te relativeren dan wel juist te overdrijven. Samen met de kop op de voorpagina en het redactioneel commentaar bepaalt de politieke prent het gezicht van de krant.

De afgelopen eeuw is goed geweest voor heel wat prenten over de Koninklijke Landmacht en dat is geen wonder. Lange tijd was het leger één van de grootste, zo niet de grootste, werkgevers in ons land. Het leger legde een flink beslag op de financiële middelen van de overheid. Het leger hoort tot die maatschappelijke verschijnselen waar iedereen gewild of

ongewild mee te maken krijgt als belastingbetaler of, als dienstplichtige, bij de keuringsraad. En onvermijdelijk heeft ook iedereen wel een mening over dat leger. Politieke tekenaars appeleren daaraan. 'Spot op de Landmacht' geeft dan ook een kleurrijk beeld van honderd jaar publieke opinie over het leger.

Twee dingen springen daarbij in het oog. Allereerst dat het bestaansrecht van de krijgsmacht sedert het einde van de jaren dertig niet meer ter discussie staat. Ten tweede dat bepaalde thema's voortdurend terugkeren, kennelijk omdat ze zorg, verbazing of ergernis opwekken. De positie van de dienstplichtige is daar een voorbeeld van, maar ook de vraag of de krijgsmacht zorgvuldig met belastinggeld omspringt. En verder hoeft het niet te verbazen dat juist in Nederland de ethiek om de hoek komt kijken als het gaat om de toelaatbaarheid van bepaalde wapensystemen: de strijdgassen in de jaren twintig en de neutronengranaat uit de jaren zeventig.

We zien het allemaal terug in de politieke prent. Het resultaat van die boeiende wisselwerking tussen kunstenaar en krijger is Spot op de Landmacht: een overzicht van honderd jaar geschiedenis van het leger in woord en beeld, een geschiedenis met een knipoog.

Geschiedenis met een knipoog

Het ging omstreeks 1900 betrekkelijk goed met de Landmacht. De dienstplichtwetgeving werd, na een politieke martelgang van enige tientallen jaren, eindelijk aan de eisen van de tijd aangepast. Tevens stroomde nieuw materieel binnen. Het was echter niet alles botertje aan de boom. De hoge kosten waarmee de modernisering gepaard ging, ontmoetten scherpe kritiek, vooral van de linkse partijen. Bij hen stond de oplossing van de sociale kwestie, de verbetering van het lot van de armen en arbeiders en de uitbreiding van hun politieke rechten, hoger op de agenda dan de landsverdediging.

De loopgravenstrijd van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) drukte iedereen met de neus op de feiten. De krijgsmacht mobiliseerde ter handhaving van de neutraliteit, maar tegelijkertijd drongen via de kranten de verschrikkingen van het moderne slagveld toch door. Na de oorlog, in de jaren twintig en het begin van de jaren dertig, sloot Nederland zich bij de internationale trend aan. De ontspanning in Europa leek inkrimping van de strijdkrachten te rechtvaardigen. In 1922 en volgende jaren werd het leger verkleind. De dienstplicht werd ingekort en het beroepskader ingekrompen. De kosten gingen omlaag. De verlaging van de begroting van het Departement van Oorlog kon rekenen op steun van een groot deel van de bevolking en een meerderheid in de Tweede Kamer. Bepaalde groepen maanden intussen wel tot voorzichtigheid en waarschuwen voor al te lichtzinnige bezuinigingen. Zij vonden een spreekbuis in de vereniging 'Ons Leger'. In het blad van deze vereniging stonden dan ook dikwijls politieke prenten die de Landmacht een warm hart toedroegen. Behalve voor het leveren van sociale en politieke kritiek leende de prent zich dus met evenveel gemak voor de bevestiging van opvattingen. Dit illustreert nog eens dat de prent als medium op zichzelf neutraal is en dat het de tekenaar is die partij kiest.

Prenten met een positieve strekking voor de krijgsmacht werden talrijker naarmate de jaren dertig vorderden, de Duitse dreiging sterker werd gevoeld en de maatschappelijke waardering voor de krijgsmacht dientengevolge groeide. Een dag voor de Duitse inval, op 9 mei 1940, plaatste De Telegraaf een tekening die het ongeschokte vertrouwen in de krijgsmacht als hoedster van de onafhankelijkheid tot uitdrukking bracht. Kritische prenten waren ook in de eerste naoorlogse jaren schaars. Met de Duitse bezetting nog zo vers in het geheugen en bij de gespannen verhouding tussen Oost en West tijdens de Koude Oorlog was het bestaansrecht van een sterke defensie voor de meeste Nederlanders boven iedere twijfel verheven. De belangstelling van de politieke tekenaars voor de Landmacht nam in deze periode af; slechts incidenten zonder blijvende betekenis konden hun kritische aandacht trekken.

Behalve aan het onaantastbare imago lijkt de geringe belangstelling ook toe te schrijven aan de internationale samenwerking op militair gebied. Ons land trad toe tot de NAVO (1949) en vanaf dat moment was het politieke overleg in Parijs en later Brussel met de bondgenoten minstens zo belangrijk voor de nationale veiligheid als het leger zelf. Nederlandse en buitenlandse politici begonnen de militaire kopstukken uit de prent te verdrijven. Hetzelfde verschijnsel had zich al voorgedaan bij de strijd in Nederlands Indië tussen 1945 en 1949. De tekenaars zagen deze kwestie hoofdzakelijk als een politieke. Ondanks het feit dat in totaal zo'n 120.000, voornamelijk dienstplichtige, landmachtmilitairen naar Indië sloop gingen, werden de prenten uit deze tijd hoofdzakelijk bevolkt door politici. Prenten met generaal Spoor, zijn ondercommandanten of Jan Soldaat waren met een lantarentje te zoeken. Niet de strijd, maar de onderhandelingen met de Republiek en het overleg in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties trokken de meeste aandacht.

Het zou tot het einde van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig duren eer de Landmacht weer wat meer in de politieke prenten zou opduiken. Zij had dit gedeeltelijk te danken aan de problematiek rond de oefenterreinen en aan het vrijwillige ontslag binnen korte tijd van maar liefst vijf generaals in 1972 en 1973 (het generaalsconflict), maar boven alles aan het proces van de vermaatschappelijking. Prenten over de acties van de belangenverenigingen VVDM en AVNM voor afschaffing van de groetplicht, voor een vrije haardracht en dergelijke vonden moeiteloos hun weg naar de krantenpagina's.

De late jaren zestig en een groot deel van de jaren tachtig zouden in het teken staan van de modernisering en plaatsing van kernwapens in Europa. Pershings, kruisraketten en neutrongranaten enerzijds en de dreiging van Russische SS-20 raketten anderzijds beheersten het nieuws. De prenten die naar aanleiding hiervan verschenen, waren gedeeltelijk van de gebruikelijke soort, maar er verscheen ook een nieuw genre.

De voorstanders van 'Alle kernwapens de wereld uit, te beginnen met Nederland' keerden zich tegen deze wapensystemen zonder meer, en niet tegen de krijgsmacht of de militairen die deze eventueel zou moeten hanteren. De beslissingen over de eventuele productie of plaatsing van het nucleaire wapentuig kwamen tot stand in weinig tot de verbeelding sprekende vergaderingen binnen de NAVO of in de Verenigde Staten. De verdeeldheid in de Nederlandse samenleving over deze kwestie noodzaakte herhaaldelijk tot politieke evenwichtskunst in kabinet en Tweede Kamer, die de duidelijkheid niet altijd ten goede kwam. De prenten over het kernwapendebat weerspiegelden dit en waren soms even onpersoonlijk en anoniem als de dreiging, waarover ze gingen. Niet de militair van vlees en bloed of de Landmacht als organisatie waren voorwerp van spot, maar het militaire als zodanig. Het oogmerk was trouwens lang niet altijd spot. Dikwijls gaven de bewuste tekenaars juist uitdrukking aan hun bezorgdheid en angst voor de toekomst.

Inmiddels is het perspectief alweer gewijzigd. We beleefden het einde van de Koude Oorlog en een nieuwe Defensienota zag het licht. De discussie over de krijgsmacht is daardoor weer bijzonder concreet geworden: een kleinere organisatie, nieuwe taken en bezuinigingen.

NOOT

1. Dr. H. Amersfoort is werkzaam bij de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf te Den Haag.

LITERATUUR

- Bij de tentoonstelling in het Legermuseum is een boekje verschenen: H. Amersfoort en L.L. Doedens, Spot op de Landmacht: honderd jaar politieke prenten over het Nederlandse leger. SDU, Den Haag (1991).